

КРИЗИСНИ АСПЕКТИ НА БЪЛГАРСКАТА ДЕМОКРАЦИЯ: ГРАЖДАНСКО УЧАСТИЕ И ПОЛИТИЧЕСКО ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО

Симеон Асенов¹
e-mail: sasenov@unwe.bg

Резюме

Статията разкрива състоянието и засилващото се недоверие към демокрацията в България. Анализират се кризисните процеси в гражданското участие, партиите и политическото представителство. Идентифицира се тяхната причинно-следствена връзка и негативно отражение върху демократичния процес у нас. Предлагат се възможни насоки за смекчаване на демократичната криза и нейните прояви. В методологическо отношение статията е разработена чрез политологичен анализ, който съчетава теоретични обобщения и емпирични данни и оценки на изследваните проблеми.

Ключови думи: криза на демокрацията, гражданско участие, партии, политическо представителство

JEL: F59, H19, H59, H79

Увод

Изследванията върху представителната демокрация в последните десетилетия констатира редица проблеми и кризисни тенденции, които бележат нейното състояние и перспективи. Дори само един преглед на заглавията по тази тема предизвиква тревога за нейното бъдеще. Различни по своето влияние и характер фактори ерозират доверието и подкрепата към установените демократични институции и практики. Те с основание водят до определянето ѝ като „фасадна“, „редуцирана“, „фрустрирана“, „процедурна“, „радикална“, „популистка“, „постдемокрация“, „контрадемокрация“ и др. В резултат възникват и други актуални въпроси относно бъдещия образ и функционалната жизненост на съвременната демокрация, които ще продължават да търсят своя изследователски отговор в политическата наука.

Темата за проявите и измеренията на кризата на представителната демокрация е необятна. Налагат се редица ограничения на нашия анализ. Извън него остават множество теории за демократичната криза и външни фактори влияещи върху демократичния процес, сред които влиянието на глобализа-

¹ Доцент, доктор, катедра „Политология“, УНСС

цията, на неолибералния пазарен ред, нарастващите провали в управлението на правителствата и други. Поради ограничения обем тук ще бъдат засегнати само отделни аспекти на кризата на демокрацията, проявяващи се в национални рамки. Целта е да се разкрият основните вътрешни фактори, които пораждат и засилват недоверието в политическата демокрация в България, в първите десетилетия на ХХІ век. Основната ни теза е, че българската демокрация все повече губи политически рефлекс за устойчивост и възпроизвеждане на демократичните практики за поддържане на доверието между управляващи и управлявани. Във връзка с поставената цел в изложението ще представим и анализираме последователно проблемът за консолидацията на т. нар. „нови демокрации“ и кризисните аспекти на гражданското участие, политическото представителство и партиите у нас. Накрая извеждаме някои насоки и предложения за повишаване на доверието към демокрацията и нейните институции. Те следва да се възприемат като комплекс от действия и усилия за подновяване на демократичната политическа връзка в българското общество. За постигане на поставената цел се прилага политологичен анализ, изграден върху теоретични обобщения и емпирични данни и оценки на изследваните проблеми.

Теоретични бележки: проблемът за консолидацията на „новите демокрации“

Теорията и практиката на политическите преходи е обособена като отделно изследователско поле в социалните науки под името *транзитология*. Демократичните преходи започнали в държавите от Централна и Източна Европа след 1989 г. (т. нар. „нови демокрации“ от третата вълна на демократизация), сред които е и България, съдържат някои общи предпоставки, характеристики и развития. Всяка от тези страни притежава и собствена специфика и особености в развитието на политическите процеси, които водят до различна степен на дълбочина и скорост на реформите за установяване на устойчива, консолидирана политическа демокрация.

Според една от водещите теории в транзитологията, политическият преход към демокрация последователно преминава през три етапа на развитие. Първият етап е на *либерализацията*, който започва с появата на кризисни процеси, подкопаване на легитимността и зараждане на опозиционни движения в авторитарните/тоталитарни политически режими. Вторият етап е този на *демократизацията*, който започва с легитимирането на политическите партии и провеждането на първите свободни демократични избори, т. нар. „founding elections“, които имат основополагащо значение за формирането на плуралистична партийна система. На този етап се институциона-

лизира новата политическа система чрез изработване на нова конституция (или радикална промяна на действащата), която определя демократичните правила и процедури на управление и правата и свободите на гражданите. Третият етап е етап на укрепване на демокрацията или на нейната *консолидация*. Той предполага акумулиране на високо и трайно обществено доверие към политическите институции, отсъствие на субекти, които искат да променят системата, установяване на правов ред, на икономическа и социална сигурност, при които гражданите са с гарантирани индивидуални права и свободи и получават равни възможности за правна защита и стопанска дейност (Драганов, 2004, с. 125).

В Югоизточна Европа времето необходимо за консолидация на демокрацията е по-продължително в сравнение с другите европейски общества. Самото понятие „консолидиране на демокрацията“ описва процеса, при който демокрацията става, по израза на двама авторитетни изследователи на преходите Х. Линц и А. Степан, „единствената игра в града“. Според тях в повечето случаи след като демократичният преход е приключил, все още има много задачи, които да се довършат, условия, които да се изпълнят и поведения и навици, които да се възпитат, преди демокрацията да се счита за консолидирана. Особено важна е ролята и оценката на общественото мнение в този процес. Голямото мнозинство от гражданите, дори в условията на широки икономически трудности и дълбоко недоволство, следва да държи на убеждението си, че демократичните институции и процедури са най-подходящият начин за управление на обществения живот (Linz, Stepan, 1996, pp. 5-6).

Допълнителни аргументи за този извод дават и редица други сравнителни изследвания, отчитащи социалните и културни специфики и традиции в национални рамки, които възпрепятстват възприемането на културата на гражданското участие (Алмънд, Верба, 1998, с. 27-46). Проблематичен остава и въпросът за края на прехода и функционалната жизненост на демократични принципи и практики, в контекста на трите етапа, които бяха представени по-горе. В своята известна статия „Краят на парадигмата на прехода“, Т. Кародърс излага тезата за т. нар. сива зона, в която попадат някои държави от третата вълна на демократизация, вкл. България. Те страдат от сериозен демократичен дефицит, който е белязан от присъствието на два политически синдрома: на безпомощния плурализъм (*feckless pluralism*) и на политиката с една господстваща сила (*dominant-power politics*). Общият им знаменател е очертан в слабото представяне на гражданските интереси, ниската степен на политическо участие, редовно потъпкване на законите от страна на държавните служители, провеждане на избори със съмнителна легитимност, ниско обществено доверие в партиите и държавните институ-

ции и изключително неефективни институционални действия от страна на управляващите. Авторът обобщава, че независимо от навлизането в етапа на консолидация, тези страни далеч не са постигнали добре функционираща демокрация и не изглежда да постигнат кой знае какъв демократичен напредък. Въпреки наличието на всички формални белези и критерии за демократичност, демокрацията остава повърхностна и слаба (Кародърс, 2003, с. 22-24).

Посочените теоретични оценки подсказват и обясняват, че процесът на консолидация на демокрацията в тази общества не е нито завършен, нито еднопосочен. Той може да се проблематизира и оценява от различни аспекти. Преди всичко правят впечатление въпросите за гражданското участие и доверието към избраните политически представители и партиите. Те са ключови за състоянието на българската демокрация и ще бъдат анализирани в последващото изложение.

Две измерения на гражданското участие в демократичния процес

Гражданското участие е в основата на демократичния процес. Безспорно следва да се приема условието, че демокрацията е стабилна и функционира ефективно когато е налице политическа връзка, основана на високи нива на доверие между управляващи и управлявани. В политическата теория гражданското участие се разглежда като комплексна категория и отправна точка за анализ на легитимността и действията на демократичните институции. Демокрацията предполага активно гражданско участие в широкия диапазон на процедури и практики, разпростиращи се *от подкрепата и ангажирането* с политически проекти и каузи *до протеста, оспорването и смяната* на управляващите елити. Концептуално може да бъде дефинирано като набор от различни по своя характер, интензивност и насоченост действия и стилове на поведение спрямо политиката и действията във властта.

Съществуват най-различни типологии за формите на гражданското участие и отношение към политиката. За целите на нашето изложение приемаме най-общата типология разграничаваща конвенционални и неконвенционални форми на гражданско участие. Първите са свързани главно с участието на избори и ангажирането с политически партии и каузи, докато вторите включват различни законни (позволенни) или незаконни (обект на санкциониране) действия спрямо властта – протести, стачки, граждански неподчинения, окупации, силови акции, тероризъм и др. От такива позиции гражданското участие в демократичния процес се проявява и анализира в две основни измерения: *електорално-процедурно и протестно-оспорващо* (Розанвалон, 2012, с. 17).

В последните десет години в електорално-процедурното измерение на българската демокрация се проявяват и засилват редица тревожни симптоми свързани с изборния процес и демократичната легитимност на представителните институции. Могат да се посочат и аргументират следните основни негативни процеси и практики ерозиращи демократичното доверие. На първо място, политическата стабилност и доверието към демократичния процес се определят от широкото участие на гражданите в изборния процес. Избирателната активност на последните три парламентарни избора се движи около 50%, което показва непознати досега, критични нива на участие на българските граждани. Тези избори са определящи за правителственото управление и подкрепата за неговата политика. Демокрацията предполага управление на мнозинството. Когато това мнозинство се формира от все по-малък брой гласуващи, политическата легитимност на управляващите основателно може да бъде оспорвана и поставяна под съмнение (таблица 1). Второ, на фона на спадащите нива на участие, предизборните кампании и изборният процес в страната са съпътствани от множество недемократични, граничещи с нарушаване на политическите свободи и следователно незаконни по своя характер дейности и практики. Купуването на гласове и т. нар. контролиран вот продължават да се практикуват и имат устойчиво присъствие в българските избори. Няма никакви сериозни индикации за предотвратяване на този процес, досега няма ефект и от неговото криминализиране. Трето, особено тревожен симптом е да се подставя под съмнение и оспорва законността и честността на изборите и техните резултати. На практика няма български избори (с изключение на последните парламентарни през 2017 г.), за последните десет години, чиито резултати и легитимност да не са били оспорвани по съдебен ред.

Таблица 1: Участие на парламентарни избори (2009 – 2017 г.)

Показатели	Избори за 41 ОНС (5.07.2009 г.)	Избори за 42ОНС (12.05.2013 г.)	Избори за 43 ОНС (5.10.2014 г.)	Избори за 44 ОНС (26.03.2017 г.)
Избирателна активност, %	60,20%	51,33%	48,66%	54,07%
Брой гласували	4 323 050	3 632 174	3 501 269	3 682 493
Действителни бюлетини	4 226 194	3 541 745	3 283 192	3 513 419
Недействителни бюлетини	97 387	90 047	218 125	169 009

Източник: съставена от автора по данни на ЦИК

На фона на посочените негативни процеси, през анализирания период бе направена реформа в изборното законодателство. Наред с неговото обединяване в единен Изборен кодекс (2011 и 2014 г.), стремежът е да се отговори на обществените очаквания за по-справедлив и личностен избор, който да намали нарастващата политическа апатия и отчуждение. Въпреки въведените нови елементи и изменения, сред които въвеждане на преференции, позиция „не подкрепям никого“, задължително гласуване и др., дефектите, проблемите и недостатъците в изборния процес продължават. Особено тревожен е големият брой на недействителните бюлетини. На последните местни избори през 2019 г., общо за двата тура в листите за кметове и общински съветници те достигат числото 661 000.

В допълнение може да се отбележи още един щрих от електорално-процедурното измерение на българската демокрация. Той е свързан със засиления интерес към референдумите. Това е друг фактор в посоченото измерение, който би могъл да насърчи демократичната активност, но на практика у нас той не работи поради силно ограничаващите изисквания на закона². С изключение на няколко проведени референдума по въпроси с местно значение (концесията за добив на злато в община Трън, за парк „Бедечка“ в Стара Загора и др.), които имат успех, другите преки допитвания не възпроизвеждат резултати със задължителен за властите характер. Трите национални референдума проведени до настоящия момент (през 2013 г. за стоежа на АЕЦ „Белене“, през 2015 г. за въвеждане на електронното гласуване и през 2016 г. по няколко въпроса за реформиране на политическата система, иницииран от шоумена Слави Трифонов), са неуспешни. Те не произвеждат обвързващи или задължителни за управляващите решения, отразяват се демотивиращо на гражданските мобилизации търсещи политическа промяна и по този начин отблъскват хората от политиката.

По отношение на протестно-оспорващото измерение на гражданското участие в българската демокрация се наблюдава своеобразен парадокс. От една страна, протестните политически мобилизации по повод на действия или бездействия на управляващите се засилват. От друга, те не съумяват да придобият по-траен характер, с който да се превърнат в системен коректив и участник в политическия процес, организиран на гражданска основа. Протестните мобилизации за добива на шистов газ (2011 – 2012), за горите и защитените територии (2012), за подписването на споразумението АСТА (2012), на майките на деца с увреждания, на медицинските сестри (2018) и др., имат някои успехи и влияят на вземаните политически решения, но остават спорадични и нетрайни.

² Закон за прякото участие на гражданите в държавната власт и местното самоуправление (ЗПУГДВМС), обн. ДВ. бр. 44/12.06.2009 г., с последващи изменения и допълнения.

Противоречиви и дискуссионни остават оценките и резултатите от двете вълни на граждански протести, започнали като антимонополни и антиолигархични и прераснали в антиправителствени от 2013 – 2014 г. Въпреки своя масов характер те не съумяват да се запазят независими от политически влияния и употреби. При тях, наред с рационални политически мотиви и искания, се проявяват и агресивност и отрицание, насаждащи отчуждение и апатия към политиката и политическото изобщо. По този начин те също допринасят за ширещото се в българското общество внушение, че политиката е работа на корумпирани елити, действащи в своя полза или в полза на олигархични кръгове и бизнес групировки. Основният въпрос при протестното участие, е дали то възпроизвежда т. нар. демокрация на гравидното недоверие, която да е коректив и да допълва епизодичната демокрация на електоралната легитимност (Розанвалон, 2012, с. 20), а не да ѝ се противопоставя. У нас, при протестното измерение преобладават гражданският nihilism, отхвърлянето и отрицанието на политическото, което подкопава и поставя под въпрос самата демокрация и нейната способност да аргументира други управленски алтернативи. Протестните форми на гражданска активност до сега не са коректив на деформациите в електорално-представителната система от процедури и практики. Силно ограничена е възможността за проява на т. нар. феномен на „когнитивната мобилизация“ – наличието на критична маса отговорни, взискателни и критични граждани, които да са генератори или носители на нови демократични искания. Посоченото е и главната причина, благоприятстваща възхода на популизма в България, с отхвърлянето на досегашните елити и политика и с фалшивите призови за повече демокрация, позовавайки се на абстрактната същност на суверенния народ.

В обобщение на казаното, изводите които могат да бъдат направени са следните: по отношение на гражданското участие в политиката у нас се проявява своеобразно *двойно съчетаване на процеси засилващи недоверието и нелегитимността към представителната демокрация*: както от страна на електорално-процедурното, така и от страна на протестно-оспорващото ѝ измерение. Проблемът с тяхното намаляване и отстраняване не е само политически и институционален, той е и *социокултурен и ценностен*. Отсъстват колективни обвързаности и идентичности, които да дадат тласък на една *нова и рационална по своите цели политическа мобилизация* за промяна на негативните демократични практики. Сред българското общество и избирателите се проявява *трайно и задълбочаващо се разочарование от политиката*. Силно е затруднено формирането и поддържането на идентичност, която да е източник на трайно политическо самоопределение и устойчиви нива на доверие сред мнозинството български граждани в демократичните процедури и практики.

Криза на партиите и политическото представителство

Политическите връзки между избиратели и управляващи не могат да се основават само на свободен избор, без да се *легитимират и с механизмите на политическото представителство*. То е ядрото на нашите демокрации. Автентичното представителство на политическата воля на гражданите в институциите е ключова предпоставка за поддържане на доверието към демокрацията. Основна роля за неговото реализиране имат политическите партии. Днес и политическото представителството и партиите са в състояние на дълбока криза.

Условията за автентично политическо представителство и неговото качество в институциите предполагат: (1) наличие на социална основа – съответствие между социални искания и политически предложения, т.е. между социални групи и политически партии; (2) автономно организиране на политически искания и формулиране на алтернативи от социалните субекти извън партиите, т.е. независимо от тях; (3) кредитбилност – наличие на субективното убеждение, че избраните представители отразяват в своите действия именно моя глас, т.е. че те имат (ако не във всички, то поне в повечето случаи) значение за предприеманите политически решения и действия (Турен, 1994, с. 64-65; Димитров, 2010, с. 25).

В теорията се поддържа, че политическото представителство е комплексен, посреднически процес. Той не се ограничава само до акта на политическия избор или до отношенията между избирателите и избраните от тях представители. Представителството не може и не бива да бъде свеждано само до отговорността, упълномощаването, легитимацията или отчетността. То се основава както на представителите, така и на представляваните. Политическото представителство разширява политиката не само защото позволява социалното да бъде трансформирано в политическо, но защото следва да благоприятства формирането на политически групи и идентичности (Flic, 2012, p. 228). Посоченото разкрива взаимната причинно-следствена връзка между гражданското участие и политическото представителство за стабилността на демократичния процес. Ключовата посредническа роля за техните отношения се реализира и пряко зависи от състоянието и дейността на политическите партии.

В последните десетилетия партиите стават по-откъснати от обществото и гражданските връзки, поради което за да поддържат своята дейност стават все по-зависими от държавата. Този процес намира своя израз в концепцията за картелизиране на партиите. Последното се изразява в нарастваща зависимост от държавни субсидии, които партиите непрекъснато увеличават. Преобръща се тяхната възлова роля в демократичния процес – те не са посредник между гражданското общество и политическите институции, а самата държава се явява посредник между гражданите и партиите (Катц,

Меър, 2007, с. 172-174). Променя се и характерът на самата демокрация, която от „представителна“ все повече се превръща в „процедурна“. Тя губи своята социална опора и легитимност – не се основава на широка обществена подкрепа и високи нива на политическо участие.

В резултат се констатира значително отслабване на представителната функция на партиите, която води до криза на политическото представителство. Наред с това, днес са налични многобройни алтернативни канали за политическо посредничество, които ги „изтласкват“ от ролята на незаменим посредник между гражданите и държавата. Такива са непартийните канали за изразяване на граждански интереси (медии, лобистки структури, групи по конкретен въпрос, политически и социални мрежи по определен проблем), субнационалните местни и регионални политически образувания, възможностите на новите комуникационни технологии, засилването на интереса към различните форми на пряка демокрация и др.

Причините за кризата на партиите и политическото представителство в България са комплексни и изискват отделно самостоятелно изследване. Те са резултат от влиянието на редица глобални и национални фактори и процеси. Водещите сред тях могат да бъдат представени в следните обобщени констатации и изводи.

- Партиите у нас са слабо обвързани със значими граждански интереси. Те се опират предимно на малка прослойка от активисти, които преследват лични амбиции, социален статус и кариера.
- Партиите са обвързани незаконно чрез съвместни финансови и други бизнес интереси и зависимости с икономически субекти и част от медиите. Влошава се медийната среда и се обезценява ключовата роля на медиите като коректив на властта в демократичното общество (Манолов, 2019, с. 271). В резултат на приватизацията и евроинтеграционния процес се проявяват и засилват корупционни и клиентелистки практики в държавното управление и публичната администрация. В общественото съзнание нараства чувството за отсъствие на правила, ред и върховенство на закона, което отчуждава хората от политиката и ерозира демократичната легитимност и подкрепа за партиите и държавните институции.
- В партийната система след 2001 г. непрекъснато навлизат нови партии, част от които скоропостижно отпадат от нея. Те се формират и функционират в голямата си част като лидерски и популистки партии. Това се наблюдава и при старите и при нововъзникващите партии – ДПС, НДСВ, Атака, ГЕРБ, РЗС, НФСБ, ББЦ, ВОЛЯ. В резултат се наблюдава висока електорална волатилност и флуидно състояние на партийната система, без ясно оформени системни характеристики.
- Налице е слаба вътрешнопартийна демокрация в партиите. Тя поражда междуличностни конфликти, капсулира партийните организации

ограничава привличането и включването на по-широки социални групи от граждани към партийната дейност.

- Остават неразрешени и се задълбочават проблемите и практиката на нелегитимното и при слаб контрол партийно финансиране. Основният източник на финансиране у нас е държавната субсидия в необосновано висок за европейската демократична практика размер, при отсъствие на ефективен контрол и насрещни задължения за постигане на резултати от дейността на партиите в обществото. Въпреки дискусиите и различните предложения от страна на научната общност (Манолов, 2013, с. 113-117), парламентарните партии продължават да избягват въпроса за реформа във финансирането на политическата дейност.

Данните за политическата обвързаност на гражданите към партиите показва устойчивата тенденция за намаляване на партийната ангажираност и членство в политически партии (таблица 2).

Таблица 2: Динамика в броя на членовете на някои партии (2009 – 2018 г.)

Политически партии	БСП	ГЕРБ	ДПС	СДС
Брой членове (март 2009)	190 000	22 000	93 000	10 000
Брой членове (ноември 2012)	150 000	71 336	60 000	12 845
Брой членове (декември 2018)	110 000	94 000	40 000	10 000
% от всички избиратели 2018 г. (на база: 6 000 000)	1,83%	1,57%	0,67%	0,17%

Източник: съставена от автора по данни публикувани от в-к „Труд“, (26.03.2009; 12.11.2012) и в-к „24 часа“ (23.12.2018).

Ръстът на членовете при партия ГЕРБ съвпада с периода когато тя управлява самостоятелно, което е обяснимо с оглед времето на нейното създаване и изграждането на партийни структури. От друга страна, той може да се обясни с привличането на членове и партийни назначения заради възможностите на властовия ресурс, с който разполага. По-същественото е, че много голяма част от българските граждани не виждат смисъл и мотивация от партийното членство и ангажирането с политика.

Състоянието на партиите рефлектира върху силната променливост на партийните предпочитания. Те водят до висока електорална волатилност, навлизане на нови популистки субекти в парламентарното пространство, неустойчивост и фрагментация на партийната система, влошено качество и

нисък относителния дял на политическо представителство на управляващите партии и коалиции в последното десетилетие (таблица 3).

Таблица 3: Представителност на управляващата партия/коалиция (2009 – 2017 г.)

Изборни резултати и представителство на управляващите	Избори за 41 ОНС (5.07.2009 г.)	Избори за 42 ОНС (12.05.2013 г.)	Избори за 43 ОНС (5.10.2014 г.)	Избори за 44 ОНС (26.03.2017 г.)
Управляваща партия/коалиция, брой гласове	ГЕРБ 1 678 641	БСП+ДПС 1 343 007	ГЕРБ+РБ+ПФ+АБВ 1 739 621	ГЕРБ+ОП 1 465 805
% от действителните гласове	39,70%	37,90%	52,98%	41,72%
% от избирателите в страната	28,00%	22,38%	29,00%	24,23%

Източник: съставена от автора по данни на ЦИК

Налагат се следните обобщаващи изводи във връзка със състоянието и измеренията на кризата на партиите и политическото представителство у нас. Първо, налице са тревожни симптоми за *откъсване на връзките между граждани и политически субекти* (партии и политици). Второ, представителната функция на българските партии става все по-ограничена и *ерозира легитимността на политическото представителство* в законодателната власт и управляващите правителства. Трето, необходими са усилия за подновяване и връщане на *социалната основа на политическото представителство* и партиите, за да започне оздравителен процес на възстановяване на доверието към тях и демокрацията.

Насоки за подновяване на демократичната политическа връзка

Изложените кризисни аспекти свързани с гражданското участие, политическото представителство и партиите ерозират доверието към демократичния процес у нас. Българската демокрация навлиза в своето четвърто десетилетие. Заедно с това в нея присъстват тревожни симптоми и практики, които ограничават демократичната стабилност и консолидация. Необходима ни е не само точна диагноза, но и подновен, осъвременен дебат за смисъла и ценностите на демокрацията. В този контекст предлагаме следните няколко насоки (без претенция за изчерпателност) за подновяване на обществено-политическия дебат и търсене на решения за повишаване на гражданската активност и общественото доверие към демократичния процес.

- Необходим е задълбочен, социологически по своя характер, дебат сред българските политици и научната общност, който да представи ясен прочит на актуалното състояние на българското общество и неговите разделителни линии.
- Очертаване и провеждане на пакет от дейности, на различните обществени и институционални нива, свързани с акумулиране на политическа култура изграждаща гражданско чувство за принадлежност към националната общност, на активно и независимо гражданско общество, с трайно вкоренени и непрекъснато отстоявани демократични ценности.
- Необходимо е сериозно внимание от страна на политическите елити към привличането на допълнителни възможности за по-широко гражданско участие. Съчетаване на електорално-представителните механизми и процедури с демокрацията на прякото участие, с новите комуникационни канали за делиберация и с възможностите на т. нар. дигитална политика.
- Преглед и усъвършенстване на законодателството, свързано с изборния процес, предизборните кампании, политическите партии и реформиране на партийното финансиране. Държавната субсидия следва да се обвърже с извършена дейност и постигнати резултати от партиите сред обществото и гражданите.
- „Отваряне“ на политическите партии към обществото – проучване на възможностите и действия за изграждане на мрежи и връзки с различни други субекти за представителство на граждански интереси, инициативи и обществени каузи. Възприемане на гъвкави, отворени форми на организираност, и комуникация, изграждане на рефлекс и механизми за изпреварваща и проактивна роля спрямо социалните процеси и проблеми.
- Конструктивно и рационално отношение към кадровия подбор в политиката – въвеждане и прилагане на добрите практики и процедури при номиниране на кандидати, предварителни избори, ротация и мандатност на ръководни партийни и управленски позиции, развитие и приемственост на кадрите и др.
- Изграждане на достъпни и работещи механизми за демократична прозрачност, отчетност и контрол върху работата на политици и институции, чрез съвременните комуникационни канали и практики.

Заклучение

Не е възможно да се реализира напредък в демократичната консолидация без стабилизиране на партийната система, обновяване и разширяване на възможностите за по-широко гражданско участие и кредитбилно, почиващо върху ясни социални връзки и идентичност политическо представителство.

В настоящата ситуация българската демокрация все още остава далеч от своето установяване и възприемане като „единствената игра в града“.

Нашият анализ откри някои аспекти на кризата и проявяващото се недовъвеждане към демократичния процес в нашата страна. Изведе насоки и предложения за повишаване на демократичната активност. Общият знаменател е загрижеността за състоянието на представителната демокрация в нейното електорално-процедурно и протестно-оспорващо измерение. Наред с формулата управление на политическо мнозинство, демокрацията предполага и изисква подкрепа и легитимност чрез гражданско участие, представителни институции и процедури за вземане на решение, демократична отчетност и контрол, присъствие на конструктивна опозиция отправяща критика и издигаща алтернативи, а не поведение и действия на агресивност и елиминиране на политическите опоненти. Българските партии следва да са проактивни и гъвкави спрямо динамиката на съвременните реалности и предизвикателства, а не да се капсулират в лоното на държавата, да залагат на фалшиви популистки стратегии и обещания пред избирателите. Активното използване на социалните мрежи и изграждането на нов тип хоризонтални структури, достъпни за участие на различни професионални, експертни, научни и други кръгове в партийната дейност, ще създаде благоприятна среда за рестарт на демократичната политическа връзка и ускоряване процеса на консолидация на българската демокрация.

Използвана литература

- Алмънд, Г., Верба, С. (1998). Гражданската култура, „ГАЛ-ИКО“, София. (Almand, G., Verba, S., 1998, *Grazhdanskata kultura*, “GAL-IKO”, Sofia).
- Димитров, Ф. (2010). Политическото представителство след комунизма, Ciela, София. (Dimitrov, F., 2010, *Politicheskoto predstavitelstvo sled komunizma*, Ciela, Sofia).
- Драганов, Д. (2004). Демокрацията – минало, настояще, бъдеще, УИ „Св. Кл. Охридски“, София. (Draganov, D., 2004, *Demokratiyata – minalo, nastoyashte, badeshte*, UI “Sv. Kliment Ohridski”, Sofia).
- Кародърс, Т. (2003). Краят на парадигмата на прехода, сп. Разум, №1, София, с. 18-33. (Karodars, T., 2003, *Krayat na paradigmata na prehoda*, sp. Razum, №1, Sofia, s. 18-33).
- Катц, Р., Мear, П. (2007). Надмощието на партиите в публичната власт, сп. Разум, №2, София, с. 162-188. (Katts, R., Mear, P., 2007, *Nadmoshtieto na partiite v publichnata vlast*, sp. Razum, №2, Sofia, s. 162-188).
- Манолов, Г. (2019). Финансирането на българската политическа реклама в медиите (2003 – 2018), Научни трудове на УНСС, том 1/2019, ИК-УНСС, София, с. 271-283. (Manolov, G., 2019, *Finansiraneto na balgarskata*

- politicheska reklama v mediite (2003 – 2018), Nauchni trudove na UNSS, tom 1/2019, IK-UNSS, Sofia, s. 271-283).
- Манолов, Г. (2013). Политическият пазар и партийното финансиране в България, Годишник на УНСС, година X, ИК-УНСС, София, с. 61-120. (Manolov, G., 2013, Politicheskiat Pazar I partiynoto finansirane v Balgaria, Godishik na UNSS, godina X, IK-UNSS, Sofia, s. 61-120).
- Розанвалон, П. (2012). Контрадемокрацията, Изток-Запад, София. (Rozanvalon, P., 2012, Kontrademokratiata, Iztok-Zapad, Sofia).
- Турен, А. (1994). Що е демокрация?, Колинс-5, София. (Turen, A., 1994, Shto e demokratsia?, Kolins-5, Sofia).
- Filc, D. (2012). Neo-liberalism and Crisis of Representation: The Case of Israel, in Herman, T., Politics of Anti-Politics, Jerusalem: IDI.
- Linz, J., Stepan, A. (1996). Problems of Democratic Transitions and Consolidations: South Europe, South America and Post-Communist Europe, Johns Hopkins University.

CRISIS ASPECTS OF THE BULGARIAN DEMOCRACY: CIVIC PARTICIPATION AND POLITICAL REPRESENTATION

Assoc. Prof. Simeon Asenov, PhD
Department of Political Science
Faculty of International Economics and Politics
University of National and World Economy
e-mail: sasenov@unwe.bg

Abstract

The paper reveals the state and growing distrust towards democracy in Bulgaria. The crisis processes in civic participation, parties and political representation are analysed. Their cause and effect relationship and their negative impact on the democratic process in Bulgaria are identified. Possible approaches are proposed to alleviate the democratic crisis and its manifestations. In methodological aspect, the paper adheres to the political analysis that combines theoretical conclusions and empirical data and assessments of the researched problems.

Key words: crisis of democracy, civic participation, parties, political representation

JEL: A10, F60